

ФУҚАРОЛАРНИНГ ЯШАШ ҲУҚУҚИНИ КАФОЛАТЛАШНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ - ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Қўшаев Нурали Маҳмудович

Ўзбекистон Республикаси

Жамоат хавфсизлиги университети

ходими, ю.ф.н., доц.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасига кўра, “Ўзбекистон Республикаси фуқароси ва давлат бир-бирига нисбатан ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғлиқдир.

Инсоннинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир ҳамда улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас.

Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари бевосита амал қилади. Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари қонунларнинг, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг моҳияти ва мазмунини белгилайди.

Давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши керак.

Инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилади”.

Конституция мазкур моддасининг биринчи қисмида давлатнинг муҳим белгиси бўлган ўз фуқаролари билан муносабат мазмуни - давлат ва фуқароларнинг ўзаромасъуллиги ҳамда ўзаро ҳақдорлиги баён қилинган. Бу қоида фуқаронинг давлатга қарашли объект эмас, аксинча давлат билан муносабатлар киришадиган ҳуқуқ ва мажбурият субъекти эканлигини эътироф этиб, унинг мавқеини кўрсатади. Умуман, ҳозирги замон демократик давлатларда фуқаро ва давлат ўртасидаги муносабат ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар орқали боғлиқликка асосланади. Бошқача қилиб айтганда,

давлат ва фуқаро ўртасида ўзаро масъуллик тамойили демократик давлатнинг асосий белгиларидан бири ҳисобланади.

Давлат ҳуқуқ ижодкорлиги фаолияти билан ўз фуқароларига қатор ҳуқуқлар ва мажбуриятларни белгилаб беради. Давлат ҳудудида фуқаролар ва қонун доирасида бошқа шахслар белгиланган ҳуқуқлардан фойдаланадилар ҳамда мажбуриятларни бажарадилар.

Ўз навбатида, давлат ҳам Конституция муқаддимасида баён қилинганидек, фуқароларнинг муносиб ҳаёт кечиришини, миллатлараро ва конфессиялараро тотувликни, кўп миллатли жонажон Ўзбекистонимизнинг фаровонлигини ва гуллаб-яшнашини таъминлашни мақсад қилган ҳолда фаолият юритади.

Давлат мажбурлов механизмининг мавжудлиги, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг фаолият юритиши ва ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарликнинг белгиланиши тинчлик ва миллий тотувликни таъминлашга хизмат қилади. Ҳаттоки, Конституциянинг 152-моддасида Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Ўзбекистон Республикасининг давлат суверенитетини ва ҳудудий яхлитлигини, аҳолининг тинч ҳаёти ва хавфсизлигини ҳимоя қилиш учун тузилади, деб белгиланганлиги бежиз эмас.

Давлат ўз фуқаролари билан ҳуқуқ ва мажбуриятларда ўзаро муносабатга киришиш билан бир қаторда жамиятда фуқаролар ўртасидаги муносабатларни тартибга солади. Давлат унинг ҳудудида ҳуқуқларга риоя этилиши ва мажбуриятларни бажаришни ҳар томонлама муҳофаза қилади, келиб чиқадиган низоларни қилишга шароит яратади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 2-моддасида “Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар”, деб белгиланган. Бу қоида давлатнинг ўз фуқароларига хизмат қиладиган, уларнинг тинчлиги ва хавфсизлигини таъминлайдиган, ҳуқуқларини рўёбга чиқаришни кафолатлайдиган ташкилот эканлигини аңлатади.

Конституция мазкур моддасининг иккинчи қисмида демократик давлатнинг муҳим элементни бўлган инсон ҳуқуқлари дахлсиз эканлиги ҳамда улардан маҳрум қилиш ва уларни чеклаш шarti белгиланган. Инсоннинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари

дахлсизлиги улардан маҳрум қилишга, уларни чеклашга ёки улардан фойдаланишга тўсқинлик қилишга, қонуний асослар мавжуд бўлган шароитда судларнинггина ваколатли эканлиги, судлардан ҳеч кимда бунда ваколатнинг мавжуд эмаслигини англатади.

Ҳуқуқнинг ҳозирги замон ривожланиш ҳолати шу даражага етдики, шахснинг қонунларда назарда тутилган ҳар қандай ҳуқуқларидан маҳрум қилиш ёки уларни чеклаш судларга тегишли бўлиши лозим. Ҳатто, фуқароларга давлат органи ёки мансабдор шахслар томонидан қабул қилинган қарорлар унинг манфаатига зид бўлса, судларга мурожаат қилиш ҳуқуқи ҳам кафолатланган.

Шахснинг ҳуқуқидан суд томонидан маҳрум қилишнинг яққол намунаси – Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига белгиланган “Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш” жазоси ҳисобланади. Ушбу кодекснинг 45-моддасида кўрсатилишича, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш “суд тайинлаган муддат давомида айбдорнинг қорхона, муассаса ёки ташкилотда у ёки бу мансабни эгаллашини ёхуд у ёки бу фаолият билан шуғулланишини таъқиқлашдан иборатдир”. Ёки бўлмаса, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 28-моддасида белгиланишича, “Муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқдан (транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқидан, ов қилиш ҳуқуқидан) маҳрум қилиш чораси туман (шаҳар) маъмурий суди томонидан уч йилгача муддатга қўлланилади. Бу ҳолатда ҳам судларнинггина шахсни ўз ҳуқуқидан маҳрум қилиш ваколати мавжудлиги эътироф этилган.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ўрнатилган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларидан суднинг қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмаслиги ижтимоий ҳаётимизнинг турли жабҳаларида ўз ўрнига эга бўлиб бормоқда. Масалан, жиноят ишларини юритиш соҳасида шахснинг ҳуқуқларига бевосита таъсир этадиган процессуал ҳаракатларни ўтказиш ваколати босқичма-босқич судларга ўтказиб борилаётганлиги кузатиш мумкин. Хусусан, 2008 йил январдан бошлаб, қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ва унинг муддатини узайтириш, 2008 йил декабрь ойидан бошлаб амнистия актига асосан жиноят ишини кўзғатишни рад қилиш ёки жиноят ишини тугатиш, 2012 йил сентябрь ойидан бошлаб айбланувчини лавозимидан четлатиш ва шахсни тиббий

муассасага жойлаштириш (унинг муддатини узайтириш), 2014 йил сентябрь ойида янгидан жорий қилинган уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ва унинг муддатини узайтириш, 2017 йил мартдан бошлаб мурдани эксгумация қилиш ва почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш каби процессуал ҳаракатлар суднинг қарори билан амалга ошириладиган бўлди. Ўзбекистон Республикаси Янги таҳрирдаги Конституцияси қабул қилиниши билан тинтув ўтказиш ва телефон сўзлашувини эшитиш учун ҳам судда розилик талаб қилинадиган бўлди.

Конституция мазкур моддасининг учинчи қисми биринчи жумласида инсон ҳуқуқларининг, инсон ҳуқуқлари баён қилинган ҳуқуқий ҳужжатларнинг ижтимоий муносабатларга тартибга солувчи таъсир кўрсатилган.

Норма конституциявий нормаларнинг декларатив характерда бўлишига хос тушунчаларни инкор қилиб, инсон ҳуқуқ ва мажбуриятлари уларнинг қонун ҳужжатларида белгиланган-белгиланмаганлигидан, уларнинг самарали амалга оширилиши учун аниқлаштирувчи механизм ва тартиб таомилларнинг мавжуд-мавжуд эмаслигидан қатъи назар бевосита амалда бўлишини белгилайди. Мазкур нормадан чиқариладиган хулосалардан бири шуки, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини аниқлаштирув қонун ҳужжатларининг мавжуд бўлмаган ҳолатларда ҳам ҳокимиятнинг турли соҳалари вакиллари бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслари халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган нормалари ва Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этишлари, ҳуқуқни қўллаш актларида уларга таянишлари шарт. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 23 июндаги “Одил судловни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларини тўғридан-тўғри қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги № 16-сон қарорининг 2-банд тўртинчи хатбошисида “...ишларнинг куриб чиқилишида халқаро шартнома нормалари қўлланилган ҳолларда қарорнинг асослантирувчи қисмида ушбу халқаро шартнома нормаларига ҳавола қилиниши лозим” деб тушунтириш берилган.

Конституция мазкур моддасининг учинчи қисмидаги “Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари қонунларнинг, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг моҳияти

ва мазмунини белгилайди” деган қоида қонунларни ишлаб чиқишда, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятини ташкил этишда, уларнинг ваколатларини белгилашда ҳамда улар фаолиятига оид нормаларни талқин қилишда инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари андоза ва ўлчов мезони вазифасини бажаради, уларнинг моҳияти ва мазмунини белгилаб беради. Уларга инсон ҳуқуқ ва эркинликларига қанчалик амал қилиниши нуқтаи назаридан баҳо берилади.

Конституция мазкур моддасининг тўртинчи қисмида инсонлар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилганда ёки мажбуриятлар бажарилмаганда уларга нисбатан қўлланиладиган таъсир чораси мутаносиблик ва мақсадга мувофиқлик нуқтаи назаридан кўриб чиқиш лозимлигини аниқлатади. Давлат томонидан қўлланиладиган ҳар қандай таъсир чорасини қўллашда, тегишли қонун ҳужжатларида уни қўллашдан мақсад назарда тутилган бўлади ва белгиланган мақсадга эришадиган даража чора қўлланилиши лозим бўлади. Мисол учун жиноят учун жазодан асосий мақсад – шахснинг ахлоқан тузалиши бўлса, уни ахлоқан тузалишига ва етказилган зарарни қоплашга етарли бўлган мажбуриятларни бажаришга эшириш бўлади.

Конституция мазкур моддасининг бешинчи қисмида ҳуқуқ манбаларида ва уларнинг талқин қилинишида эҳтимолий зиддият ва ноаниқликлар мавжудлиги эътироф этади. Ҳуқуқ ёки қонунчилик тизимининг такомиллашиш жараёнида уларни бартараф этишга ҳаракат қилинади, уларнинг этиб бўлмайдиганлари ёки тартибга муҳтож ноаниқликлар ва зиддиятлар келиб чиқиши мумкинки, токи уларни бартараф этишни назарда тутувчи бошқа қоида ишлаб чиқилгунга қадар улар инсон фойдасига талқин қилиниши лозим бўлади.

Ҳуқуқшуносликда бундай қоидалар жиноят ишларини юритиш, солиқ ва тадбиркорлик фаолият эркинликлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларида азалдан мавжуд бўлиб келган. Янги таҳрирдаги Конституцияда бу қоиданинг назарда тутилганлиги барча соҳа қонун нормаларидаги учрайдиган эҳтимолий зиддият ва ноаниқликлар масаласини ҳал қилиб, конституциявий нормаларнинг умумийлик ва раҳбарийлик хусусиятини очиб берган.

Мухтасар қилиб айтганда Конституция - тараққиёт гарови. Демак, қонунларга қатъий амал қилсак, давлат ва жамият олдидаги бурчимизни адо этган, қолаверса мамлакатимизни гуллаб яшнашига ҳисса қўшган бўламиз.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Жадидлар: миллий ўзлик, истиқлол ва давлатчилик ғоялари” мавзусидаги халқаро конференция иштирокчиларига табригидан. // Халқ сўзи. 2023 йил, 12 декабрь.
2. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда. // Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳаррири Салим Дониёровнинг саволларига жавоблари. “Янги Ўзбекистон” газетаси 2021 йил 17 август сони.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.-Тошкент: Ўзбекистон, 1997.-Б.140-141.
4. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ //Мулоқот.-1998.-№5.-Б. 13.
5. Қосимов Б. Фитрат //Санъат.-1991.-№12.-б10-12; ўша муаллиф: Исмоилбек Гаспирали.-Т.:Ғофур Ғулом номидаги нашриёт бирлашмаси,1992.-Б.48; Турдиев Ш. Маърифатпарвар мураббий //Совет Ўзбекистони.-1992.-10 май. Долимов У. Исҳоқхон Ибрат.-Тошкент: Шарқ, 1994.-144 б.; Қосимов С. Маърифатпарварлик шеърияти //Гулистон.-1995.-№4.-Б.50-53.; Ризаев Ш. Маърифатпарварликдан маърифатчиликгача //Тафаккур.-1995.-№1.-Б.74-79.; ўша муаллиф : Жадидчилик //Маърифат.-1996.-30 март.

Research Science and
Innovation House

